

● ● ● ● ●

Словникові скарби : Перлини української лексикографії

● ● ● ● ●

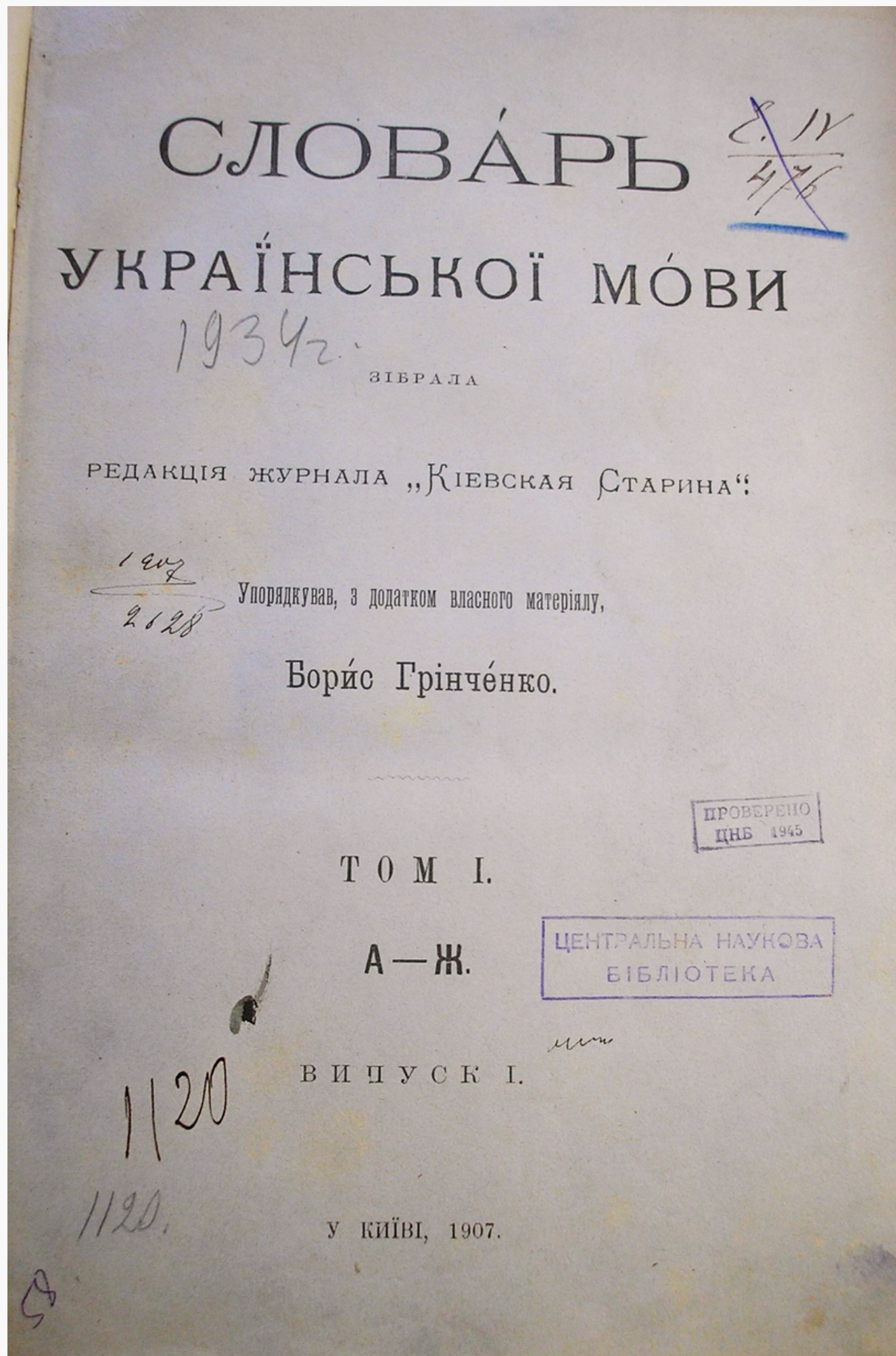
*Словники — це скарбниці мови, в яких кожне
слово має свою вагу й історію.*

Олесь Гончар

Українська лексикографія — це не просто розділ мовознавства, а цілий світ, де кожне слово має свою історію, походження й значення. Вона охоплює як укладання словників, так і розробку теоретичних засад, що допомагають не лише зберігати, а й глибше розуміти мовне багатство українського народу. У фондах Центральної наукової бібліотеки зберігаються одні з найповніших збірок української лексики, виданих у другій половині ХІХ — на початку ХХ століття. Ці словники є не лише мовними довідниками, а й символами культурної стійкості.

На виставці представлені унікальні видання словників, які вплинули на розвиток української мови та національного самопізнання.

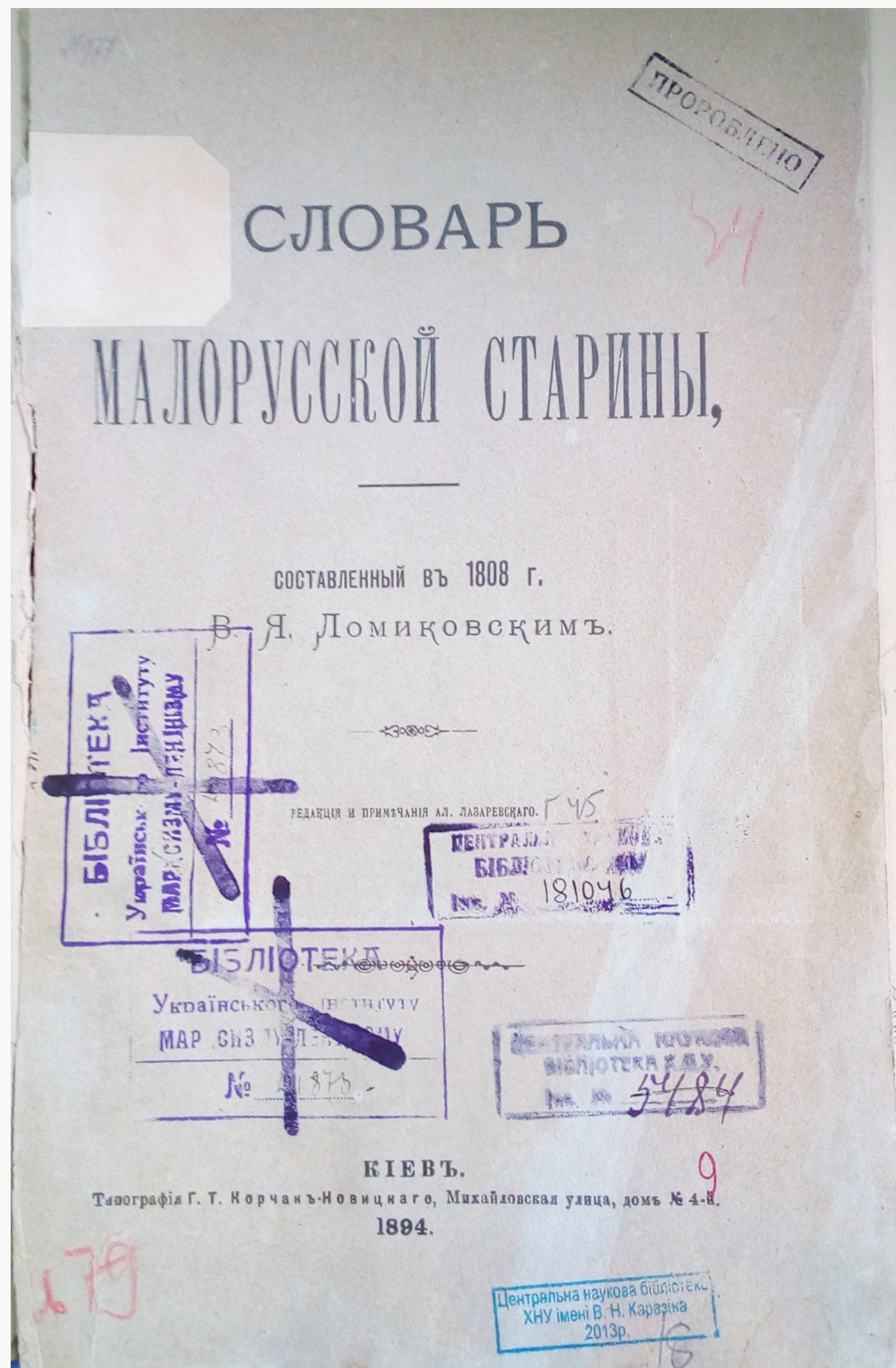
Цей словник — не лише зібрання слів, а й відображення життя, думок і прагнень нашого народу.
Б. Грінченко

Найвидатнішою лексикографічною працею початку ХХ століття став чотиритомний «Словарь української мови» за редакцією Бориса Грінченка (1907–1909). Матеріали до словника збиралися протягом кількох десятиліть великою групою ентузіастів, а їх обробку здійснювала редакція журналу «Киевская старина». Це українсько-російський перекладний словник, який охоплює близько 68 000 слів. Він став першим масштабним зібранням лексичних багатств української мови з перекладом на російську та ілюстративним матеріалом — прикладами вживання.

У реєстрі представлена лексика як літературної мови ХІХ століття, так і фольклору та більшості українських діалектів.

Грінченко Б. Д Словарь української мови. Т. 1: А–Ж / зібрала ред. журналу «Кіевская старина» ; упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. – Київ=Кієв : [Друк. Акційного Т-ва Н. Т. Корчак-Новицького], 1907. – XXXIX, [1], 494, [1] с. : іл. – Тит. арк. парал. укр. та рос. мовами. – Передм. рос.

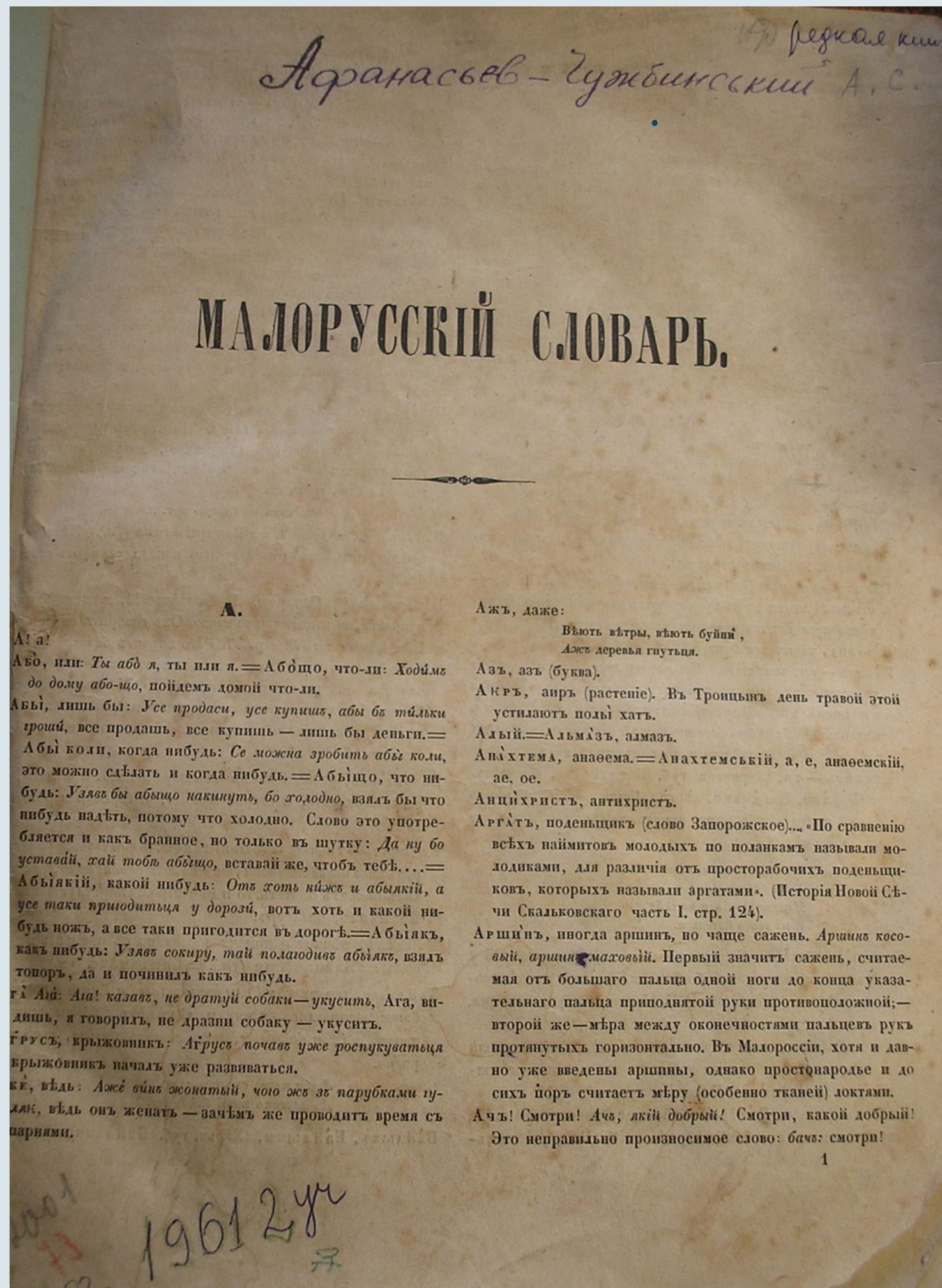
У 1808 році український історик та етнограф Василь Якович Ломиковський уклав «Словарь малорусской старины», який було надруковано лише у 1894 році.

Словник містить 71 статтю, майже всі з яких стосуються назв стародавніх (XVII–XVIII ст.) установ в Україні, військових чинів козацького війська, окремих предметів побуту, одягу, знарядь тощо.

Рукопис залишився незавершеним — після літери “К” подано лише сім статей.

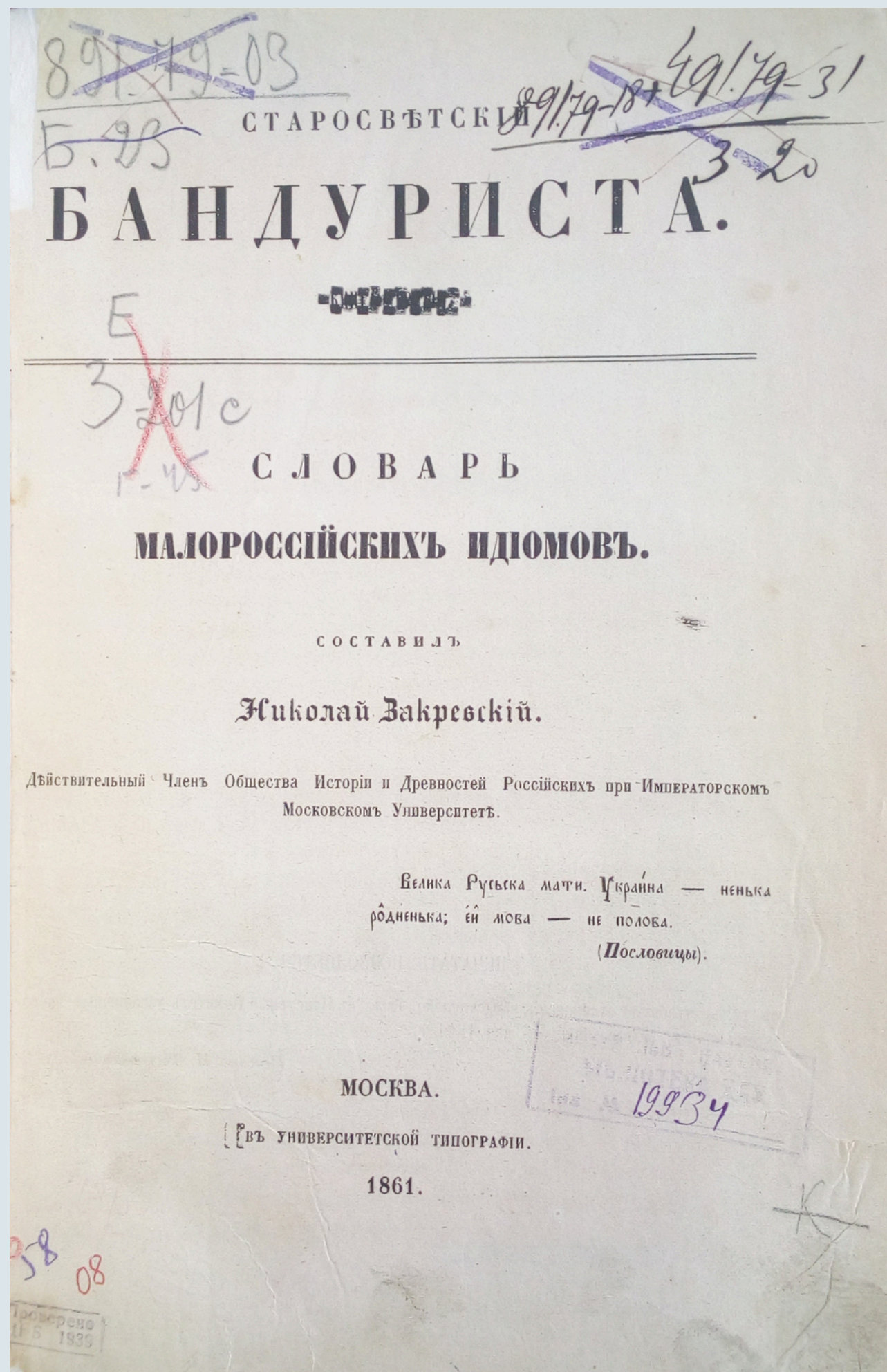
Словарь малорусской старины / Сост. В. Я. Ломиковский, ред. и прим. А. Лазаревского. – Киев: Г. Т. Корчак-Новицкий, 1894. – II, 32 с.

«Словарь малороссийского наречия», укладений Олександром Афанасьєвим-Чужбинським, є однією з перших спроб систематизації української лексики у формі словника. Роботу над словником розпочала Петербурзька академія наук у 1855 році. На жаль, видання так і не було завершене — опубліковано було лише частину, яка охоплює слова до літери “И”.

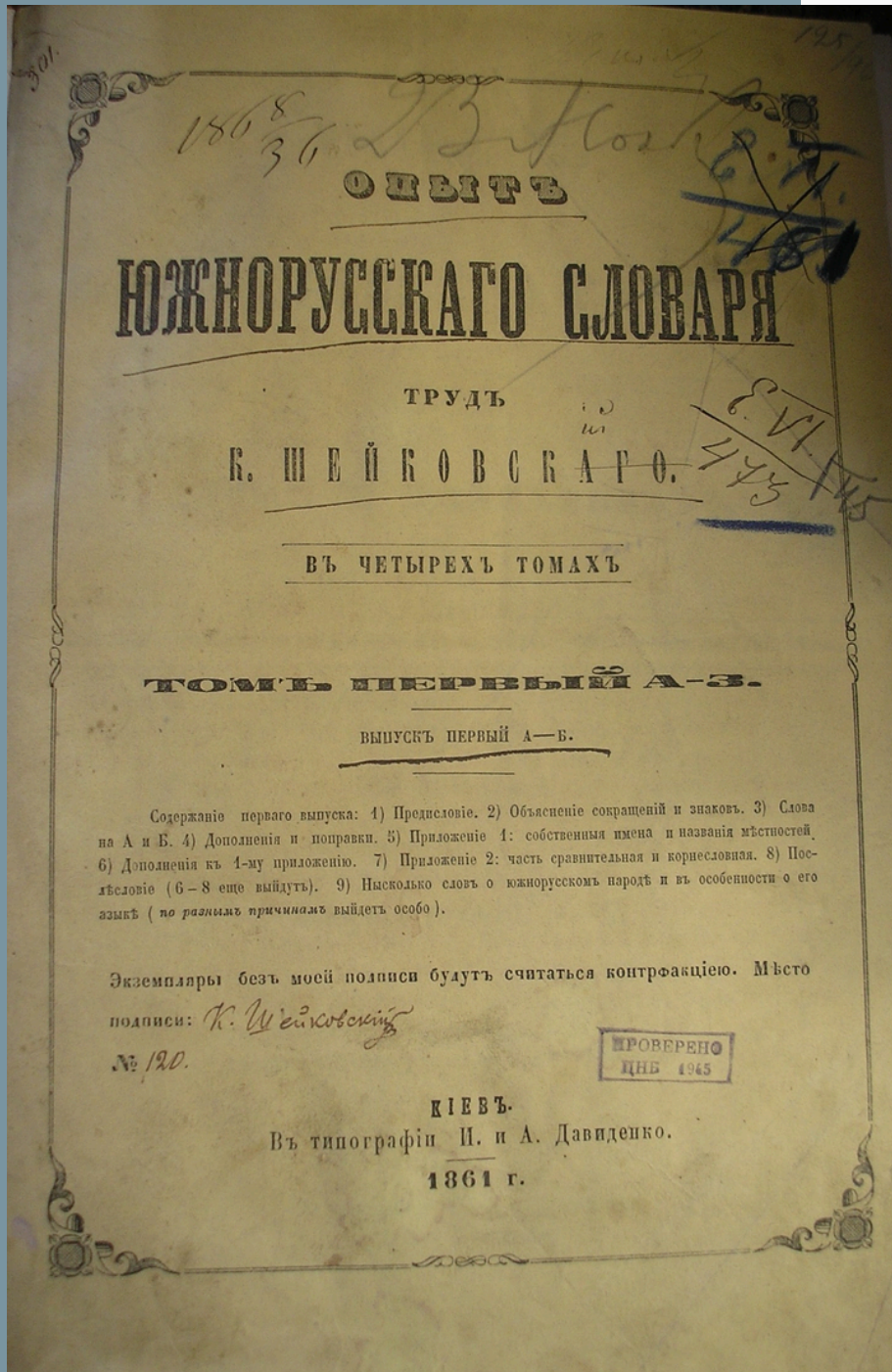
Незважаючи на це, словник став важливим етапом у розвитку української лексикографії

Афанасьєв-Чужбинський О [С.] Словарь малорусского наречия, составленный А. Афанасьевым-Чужбинским. Тетр. 1. [А-зять] / А. Афанасьев-Чужбинский. – Санкт-Петербург : 2-е Отд. Имп. Акад. наук : Тип. Имп. Акад. наук. 1855. – 176 стр.

“Словарь малороссійскихъ идіомовъ” Миколи Закревського, що вийшов як третій том його етнографічної збірки «Старосветский Бандурист», був на той час визначною працею. Автор використав понад 60 джерел і намагався насамперед подавати лише питоμο українські слова, «отличные от русских». «Словарь» Закревського містить понад 11 тисяч слів, до яких, окрім перекладу, подано також пояснення і приклади — щоправда, не завжди вдалі.

Старосветский бандуриста. Кн. 3. Словарь малороссийских идиомов / составил [з передм.] Николай Закревский. – Москва : Унив. тип., 1861. – С. 245–628. – Передм. рос. – На тит. арк. епіграф: Украина – ненька рідненька, ёй мова – не полова.

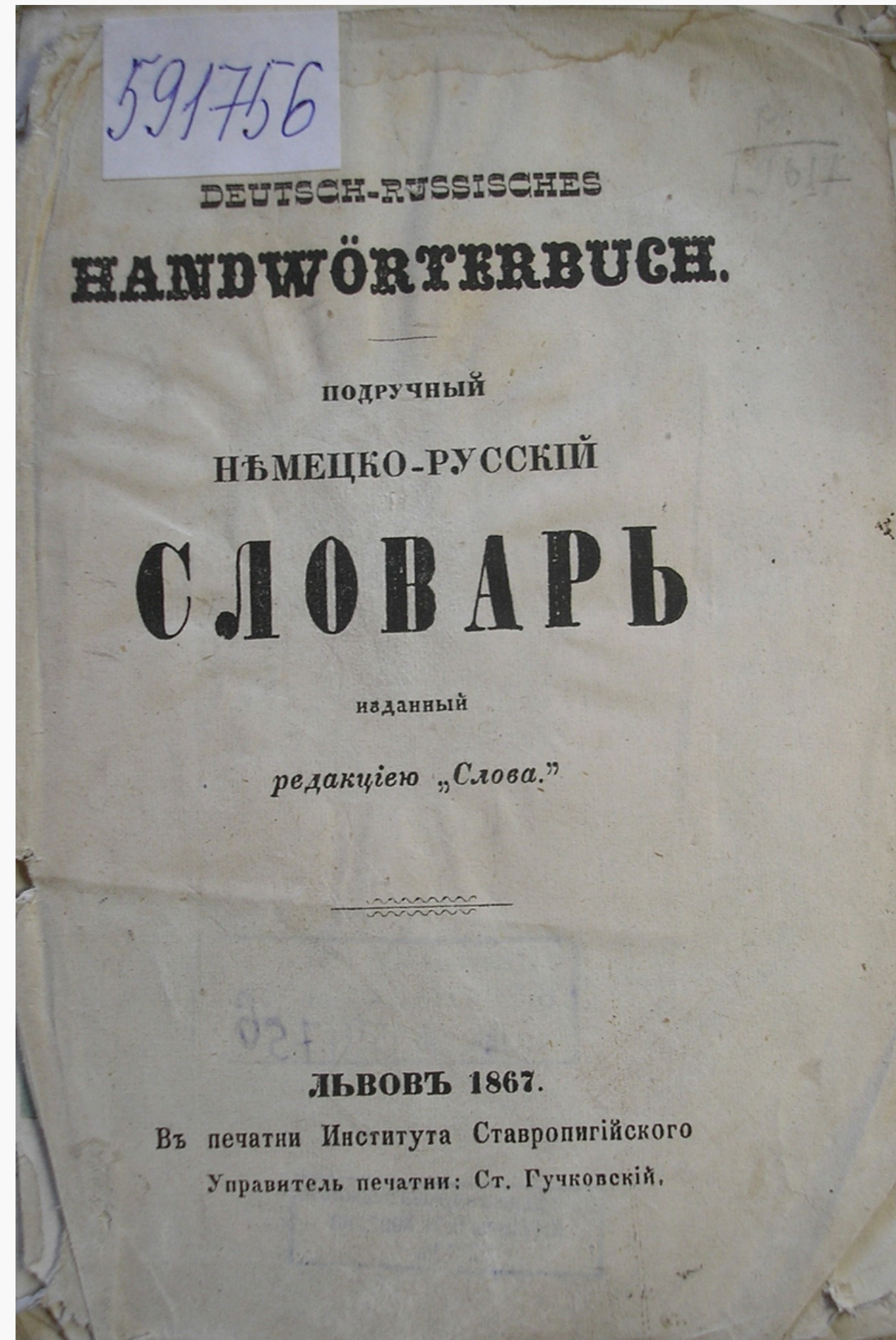

Шейковський К. В. Опыт Южнорусского словаря : в 4 т. Т. 1. А-З, вып. 1. А-Б / труд К. Шейковского. – Киев : Тип. И. и А. Давиденко, 1861. – XVII, [1] с., 224 стр. ; 4°.

У 1861 році з'явився словник українського мовознавця та етнографа Каленика Шейковського «Опыт южно-русского словаря», який був задуманий як масштабна чотиритомна праця.

Однак праця виявилася невдалою і обмежилась лише першим зшитком, який містив лише 1087 слів. Тільки у 1884 та 1886 роках з'явилися два випуски п'ятого тому нового словника, що охоплювали матеріал від літери Т до Ю. Решта словника була втрачена під час пожежі 1870 року. Загалом праця вийшла слабкою, а найголовніше — чимало слів у ній були вигадані самим автором.

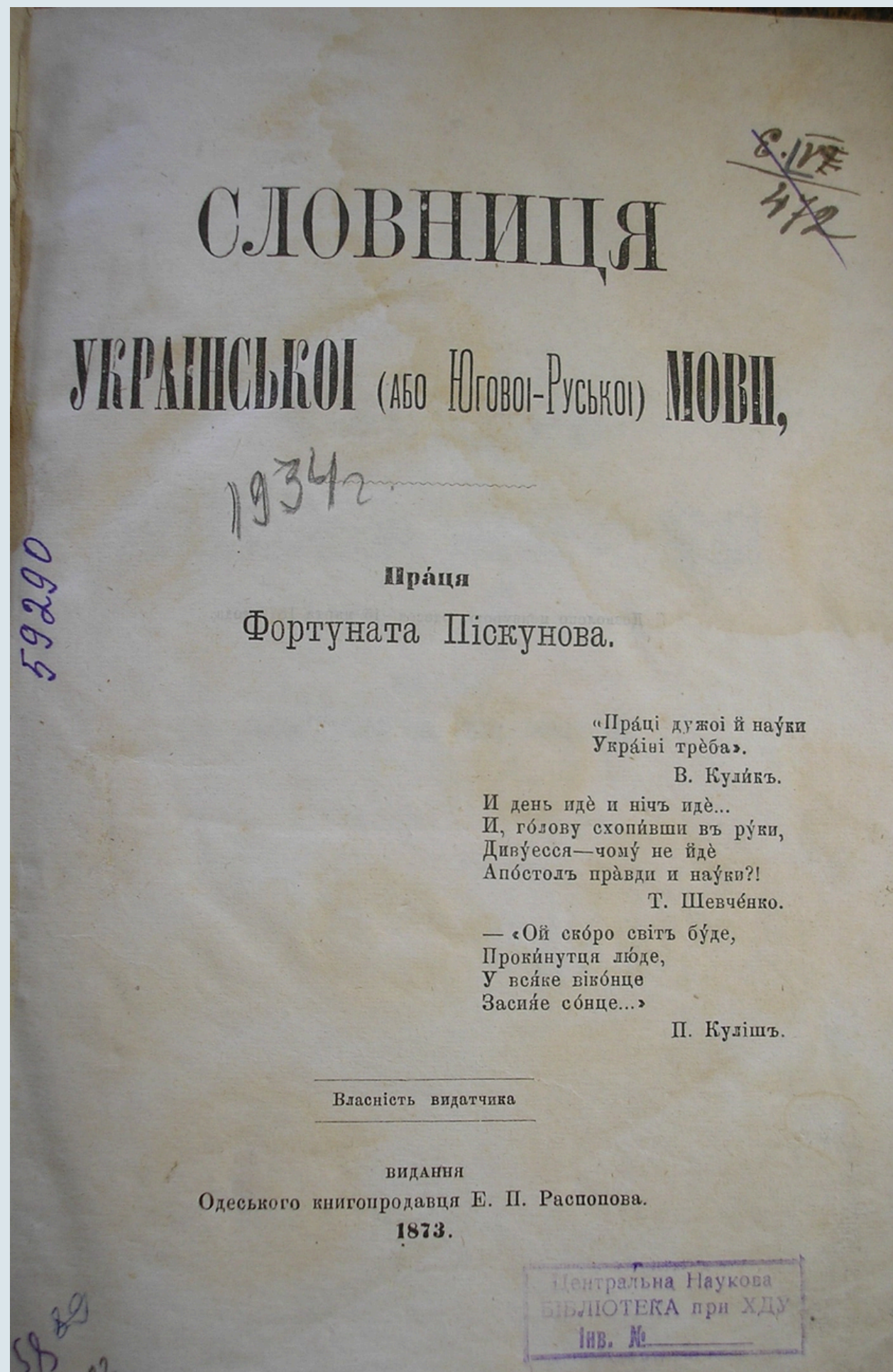

ПРЕДИСЛОВІЕ.

Предлежащій подручный нѣмецко-русскій Словарь составленъ по образцу „Нового корманного нѣмецко-русского Словаря“ І. А. Е. Шмида преимущественно въ пользу и къ практичному употребленію Галицкой Руси. Въ разсмотрѣніи того обстоятельства формы велико-русскіи словъ яко и нѣкоторые исключительно велико-русскіи слова и выраженія замѣнены тутъ мало-русскими, Галицкою Русію употребляемыми.

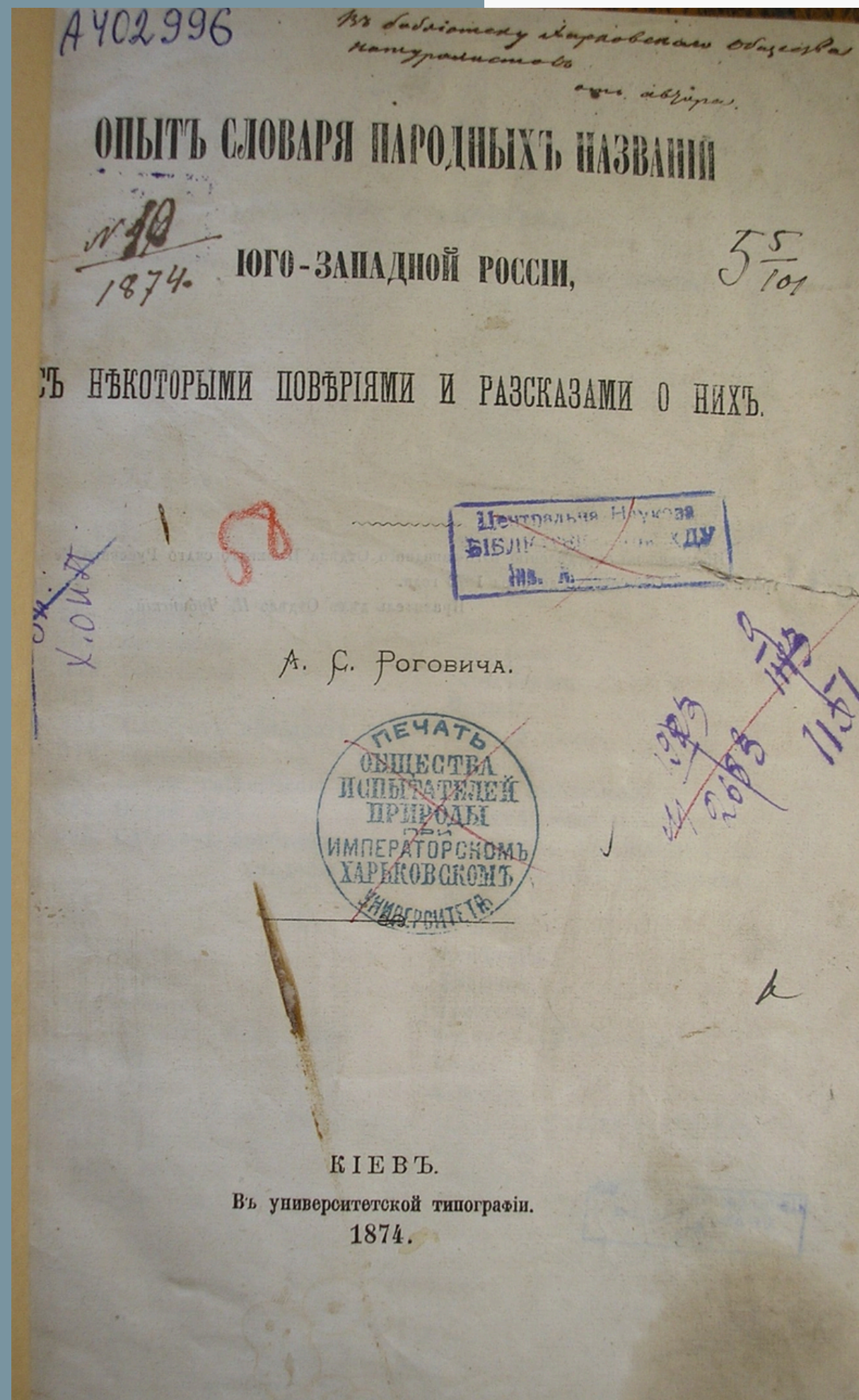
Впрочемъ примѣтити должны мы, що настоящее изданіе наше уважаемъ только началомъ и нѣяко вступленіемъ до большого труда, якій по сему предмету мы въ недолгое время произвести постараемся. А межи тѣмъ надѣемся, що и сіе начальное дѣло, въ недостатку другого у насъ подобного, хорошо послужить для русскаго общества, — и мы затѣмъ удовольемся тою мыслию, що цѣль наша, дабы во всякомъ направленіи приносить возможную по силамъ и средствамъ нашимъ пользу милымъ соотечественникамъ, въ доброй части зновъ стада достигнута.

Подручный німецько-русскій словарь, изданный редакцією «Слова». – Львов : [Ред. часопису «Слово»] : Печатня Ин-та Ставропиг. Управитель Ст. Гучковскій, 1867. – [2], 436 с. – Назва парал. нім

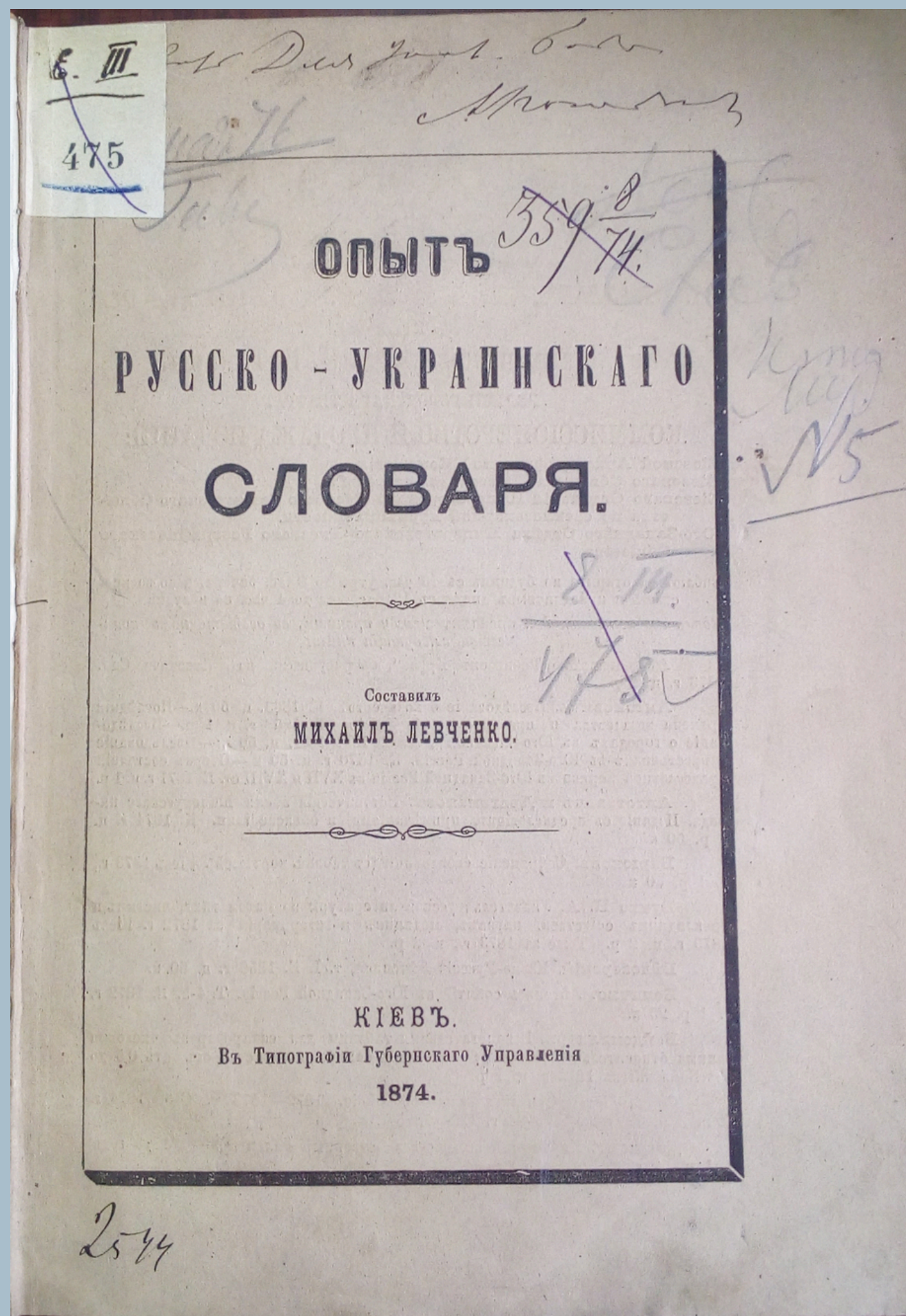
У 1873 році вийшла «Словниця української (або югово-руської) мови» лексикографа, етнографа й літературознавця Фортуната Піскунова. У реєстрі словника — близько 8 000 слів і 12 додатків, зокрема: «Національні імена українців», «Національні імена українок» та інші. Серед них чимало штучних і вигаданих слів, наприклад: дадій — «датель», дадійка — «дательниця».

Піскунов Ф. М. Словниця української (або Югової-Руської) мови / праця Фортуната Піскунова. – Одеса : Вид. одес. книгопродавця Е. П. Распопова, власність видатчика : [Тип. Ульриха и Шульце], 1873. – [4], IV, [2], 152 с. ; 8°.

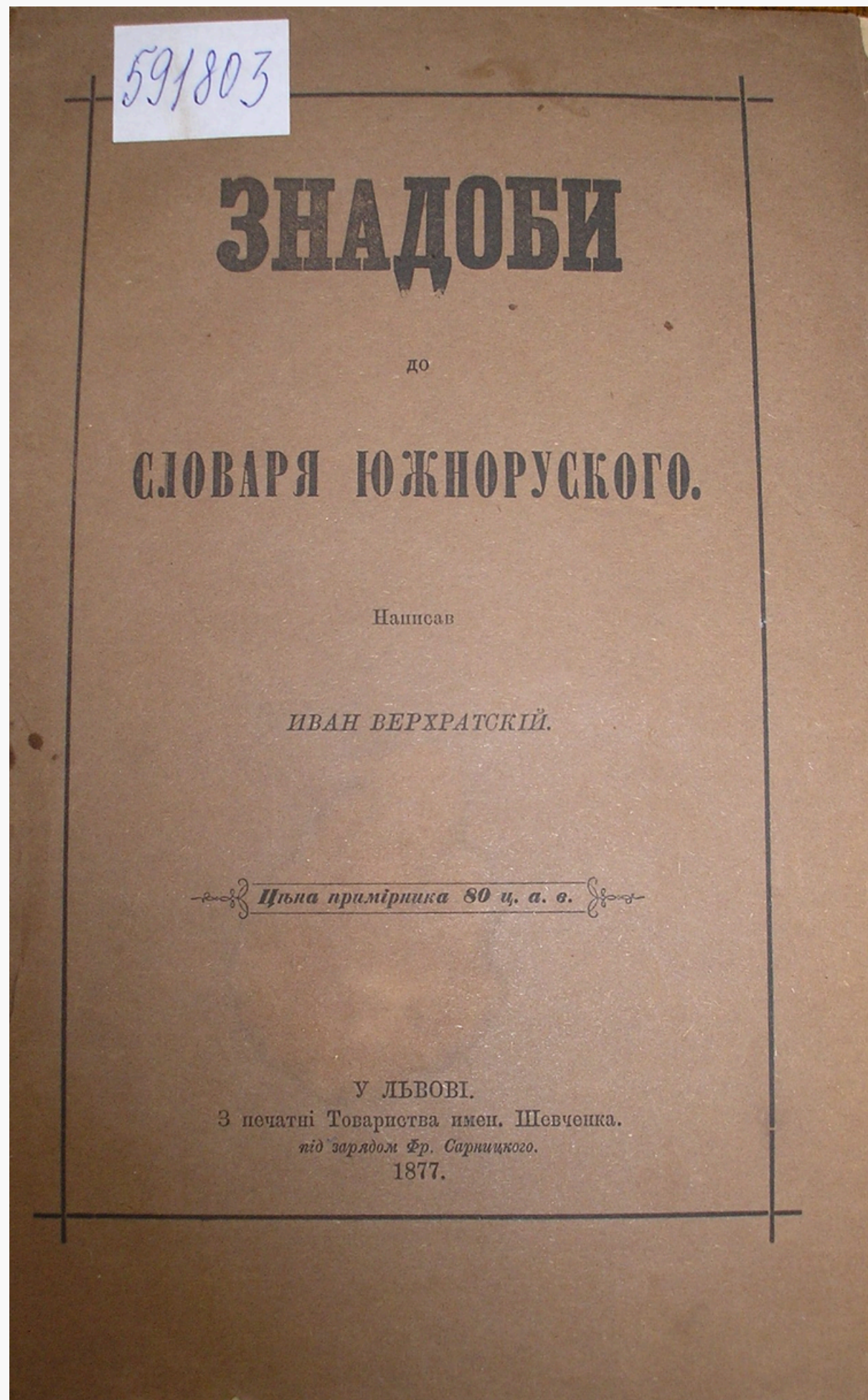
Ботанік і палеонтолог Опана Семенович Рогович у 1874 році опублікував словник «Опыт словаря народных названий растений Юго-Западной России...», який містить 772 назви дикорослих і культивованих рослин, кожна з яких має український народний відповідник. До словника додано алфавітний покажчик українських назв. Усе це дає підстави вважати О. С. Роговича одним із засновників вітчизняної ботанічної номенклатури. У фондах бібліотеки зберігається примірник цього словника з автографом автора.

Рогович О. С. Опыт словаря народных названий [растений] Юго-западной России, с некоторыми повериями и рассказами о них / А. С. Рогович. – Киев : Унив. тип., 1874. – [2], 56 с.

У 1874 році лексикограф і етнограф Михайло Левченко оприлюднив у Києві працю «Опыт русско-украинского словаря». Це був перший російсько-український словник, реєстр якого містив понад 7500 російських і близько 9000 українських слів. Тривалий час він залишався єдиним підручником з української лексики. До української частини словника увійшли переважно слова південно-східних наріч і твори українських письменників. Окремими розділами подано «Личные имена южноруссов» та «Географические имена».

Опыт русско-украинского словаря / составил Михаил Левченко. –
Київ : Тип. Губерн. Управління, 1874. – IV, 188, 2 с

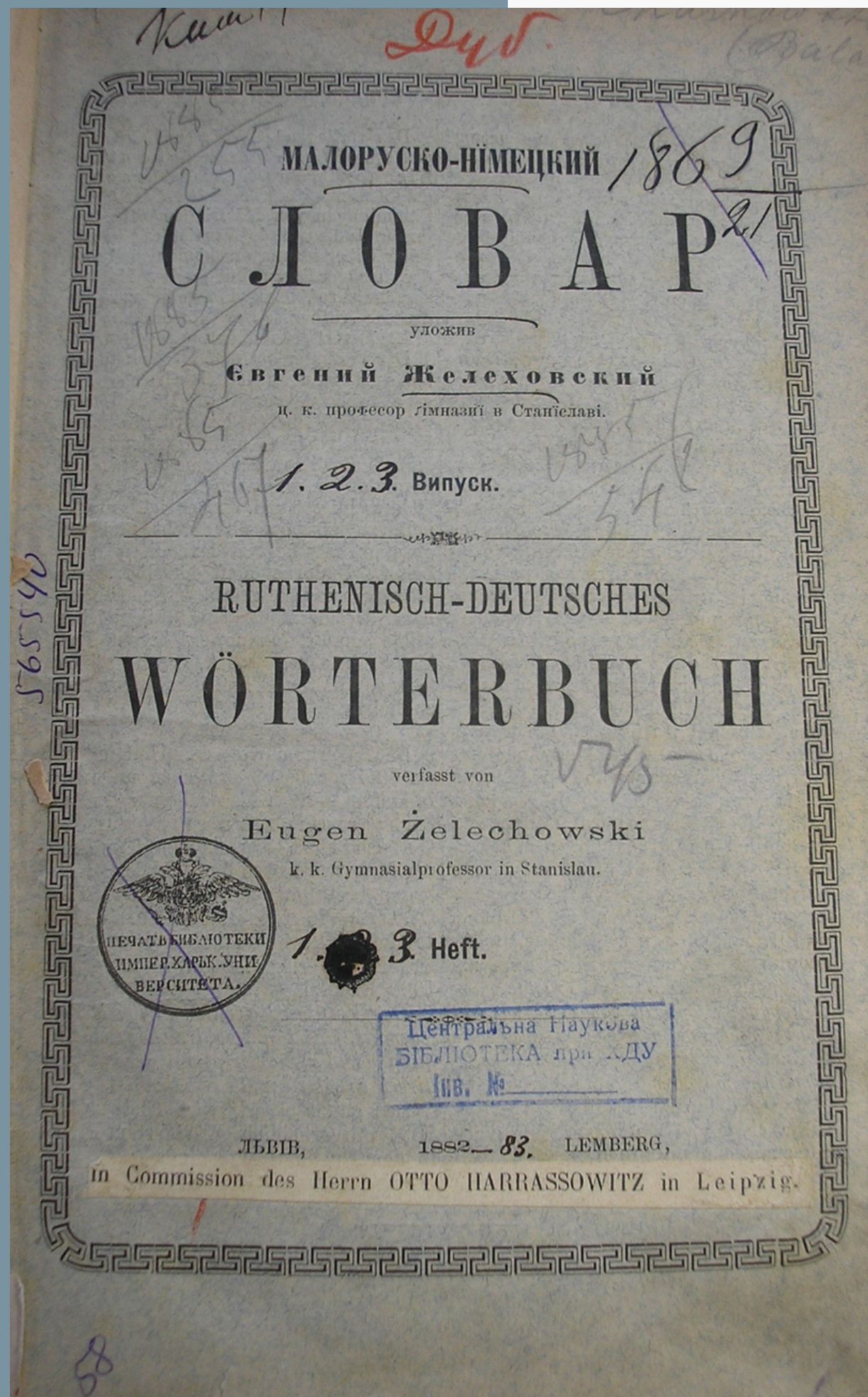

Тлумачний словник української мови, виданий українським філологом, письменником та педагогом Іваном Верхратським у 1877 році, містить близько 2500 слів з указівкою на місця їхнього вжитку й поширення.

Автор використав лексику не лише західноукраїнських, а й східноукраїнських говорів.

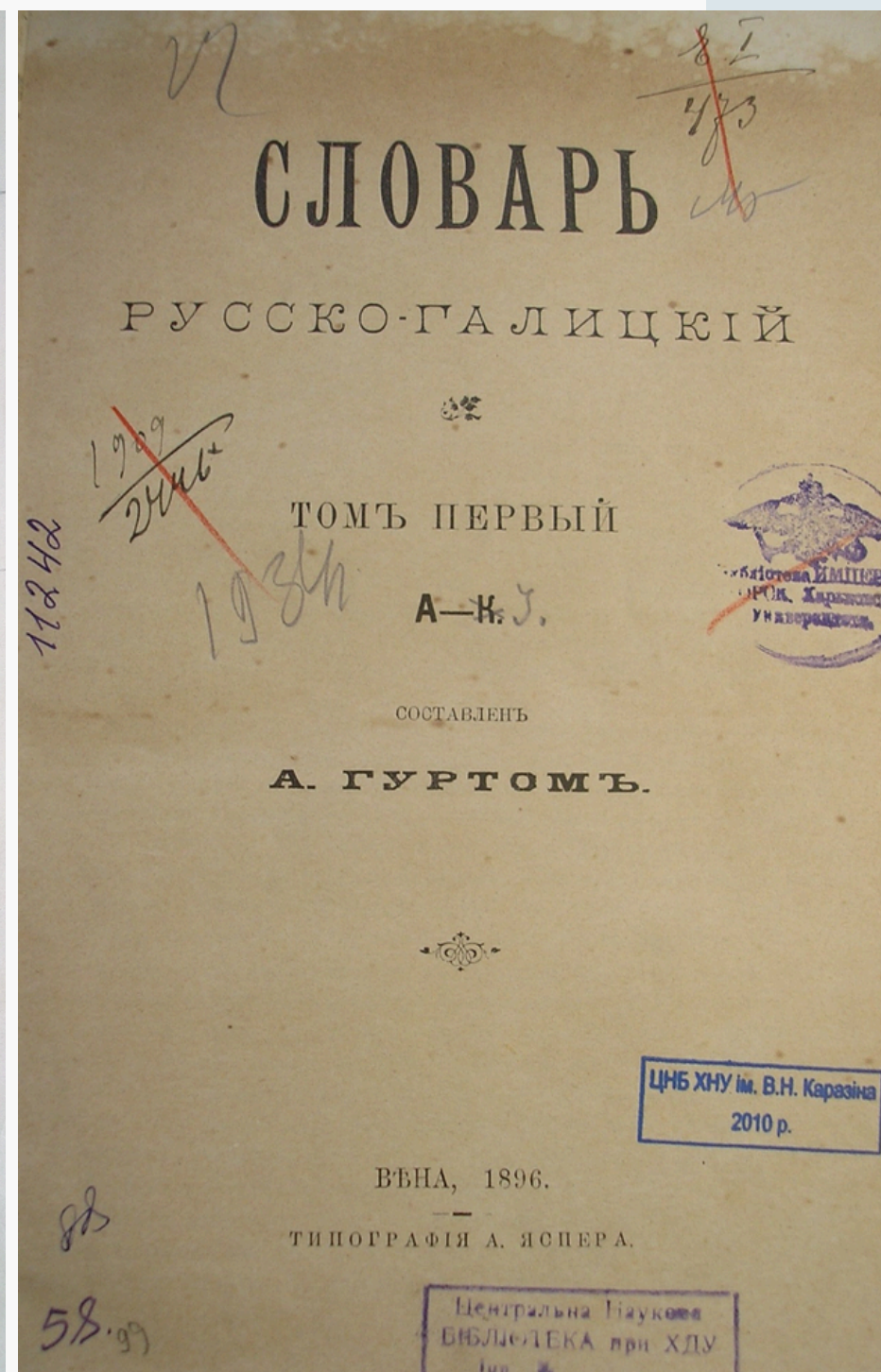
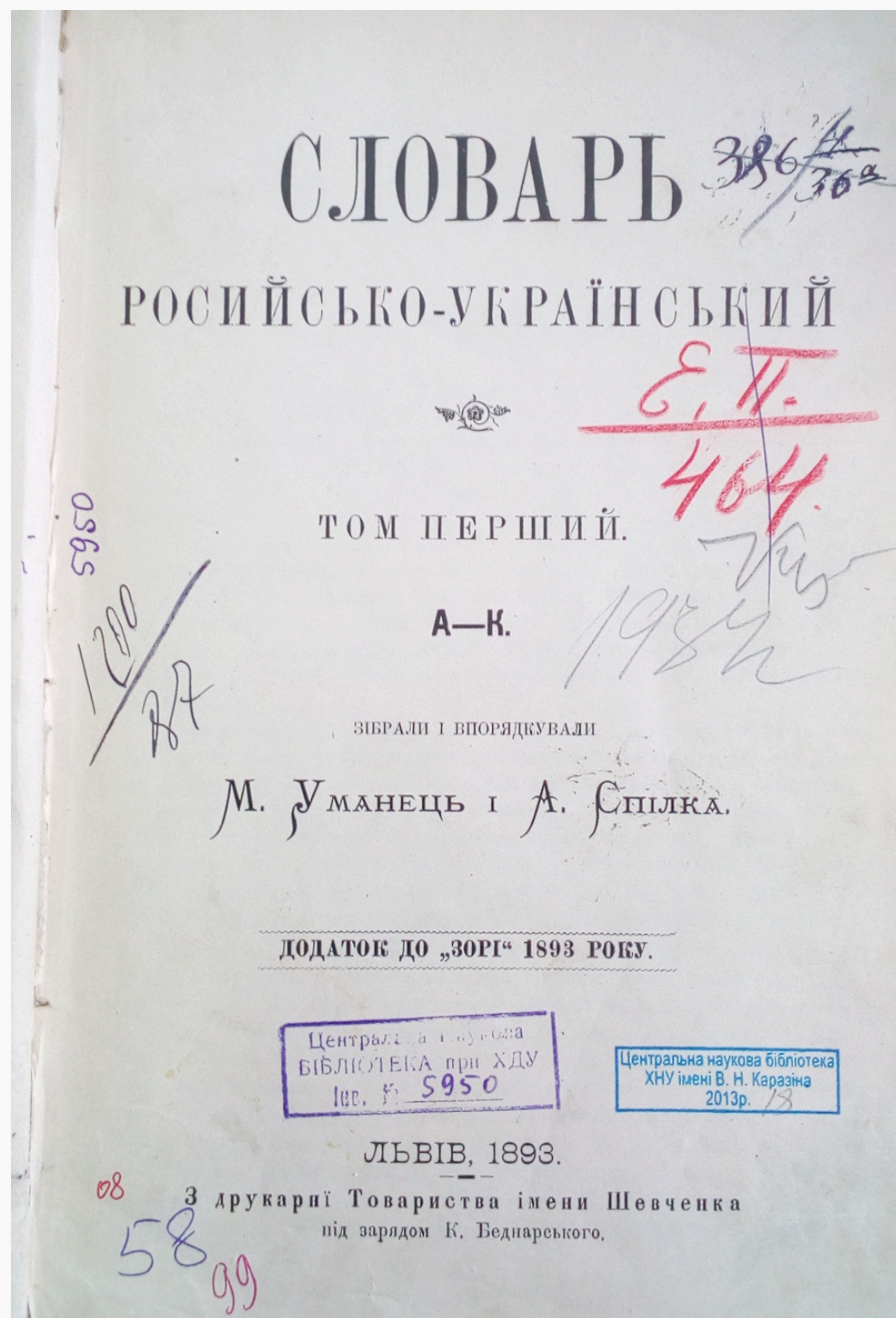

Верхратський І. Знадоби до словаря южнорусского. [Вип.] 1 / написав Іван Верхратський. – Львів : Печатня Т-ва ім. Шевченка : Під зарядом Фр. Сарницького, 1877. – [2], 88 с. – Містить тлумачення слів, які застосовувалися в Західній Україні.

У 1882 році почав виходити випусками «Малоруско-німецький словар» Євгена Желехівського, який був завершений у 1886 році після його смерті дир. Софроном Недільським. Великий двотомний словник обсягом 1117 сторінок містить увесь тоді відомий лексикальний український матеріал, а також чимало нового матеріалу, вибраного з новіших українських видань і зібраного серед народу. Словник налічує понад 64 000 слів. До появи українсько-російського словника Б. Грінченка він був найповнішим джерелом української лексики. У словнику застосовано «желехівку» — західноукраїнський фонетичний правопис, зумовлений діалектними рисами місцевих говірок.

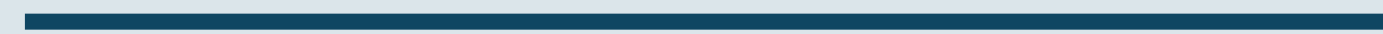
Желеховський Є. Малоруско-німецький словар. [Т. 1]. Вип. [А-Громниця] / уложив Євгеній Желеховський, ц. к. професор гімназії в Станіславі. – Львів : Друк. Т-ва ім. Шевченка : Під зарядом К. Беднарского, 1882. – 160 с.

Важливою подією став вихід у Львові чотиритомного видання «Словаря російсько-українського» М. Уманця (Комарова) та А. Спілки (колективний псевдонім одеських співробітників М. Уманця; т. 1–4, 1893–1898). Під назвою «Словарь російсько-галицький, составлен А. Гуртом» (1896–1898) словник було також видано у Відні в 1896 році.

Словник містить близько 37 000 російських слів, що тлумачаться за допомогою одного або кількох українських відповідників, зокрема й діалектизмів. Значна частина українських слів супроводжується прикладами з художньої літератури та етнографічних джерел.

Цей словник тривалий час активно використовувався і мав широке поширення.

Словарь російсько-український.

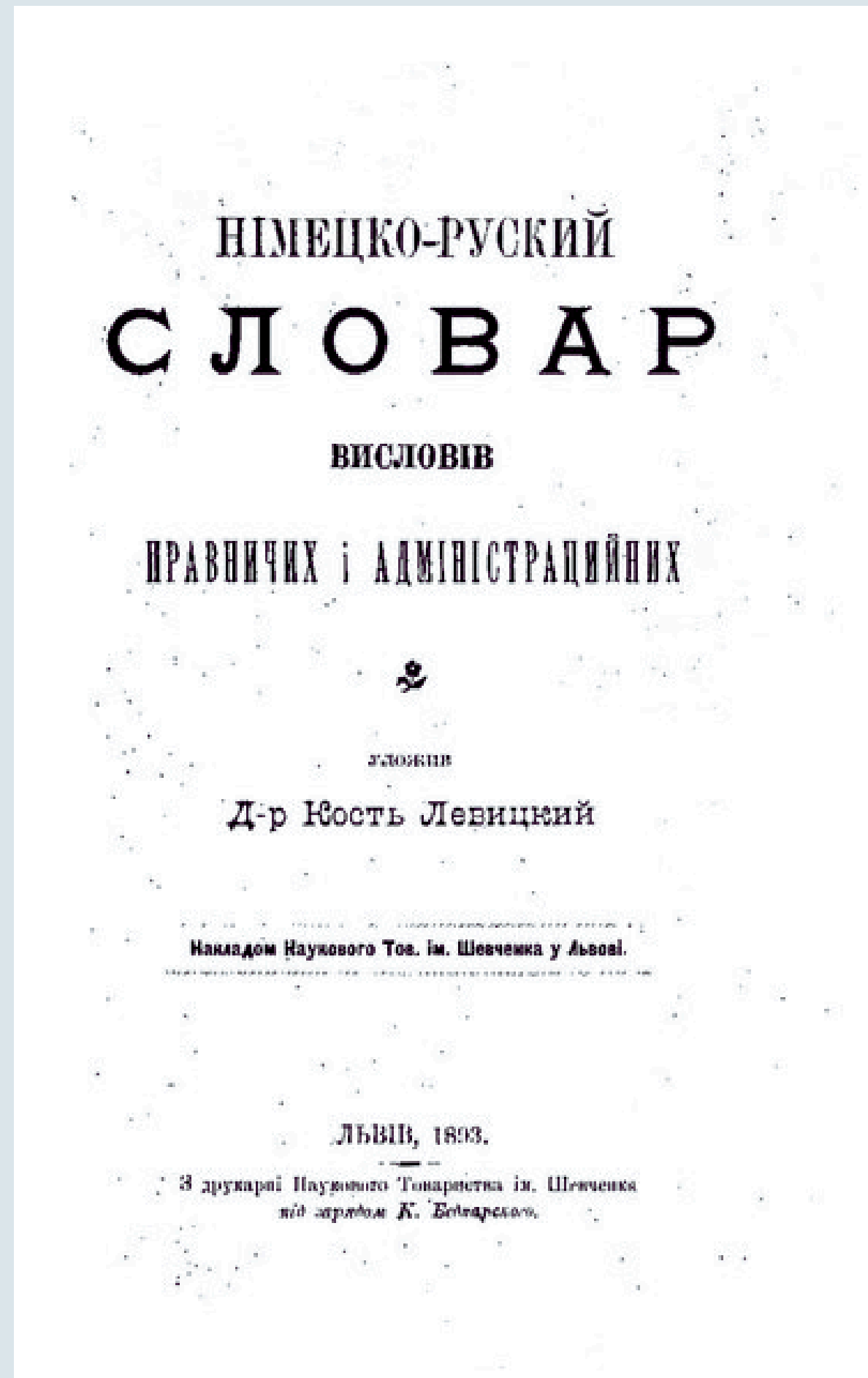
Т. 1. А–К / зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілка [колект. псевд.]. – Львів : Друк. Т-ва ім. Шевченка : Під зарядом Беднарського, 1893. – VIII, [4],

318, [8] с.

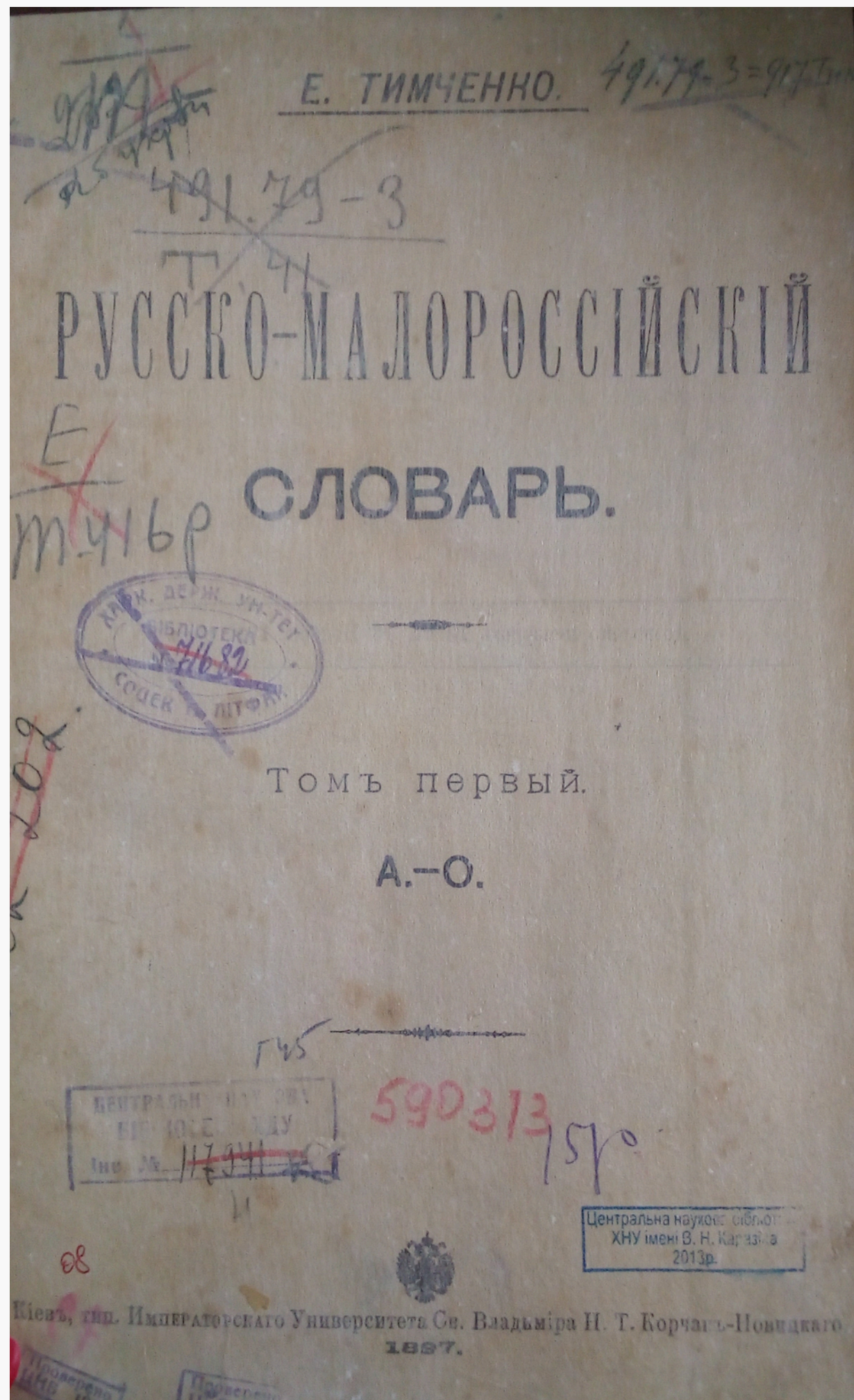
Словарь русско-галицькій. Т. 1. А–К [А–І] / [передм. М. Уманця [М. Ф. Комарова] і А. Спілки [колект. псевд.]] ; составлен А. Гуртом [колект. псевд.]. – Вена : Тип. А. Яспера, 1896. – VIII, [4], 318, [9] с. ; 8°.

Кость Левицький, видатний громадський і політичний діяч, у 1893 році видав «Німецько-руський словар висловів правничих і адміністраційних». У словнику зафіксована оновлена юридична термінологія, основою творення якої стає жива українська мова.

Німецько-руський словар висловів правничих і адміністраційних / уложив [з перед. словом] Кость Левицький. – Львів : Накладом Наук. Т-ва ім. Шевченка : Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка : Під зарядом К. Беднарського, 1893. – V, [2], 528 с. ; [12°].

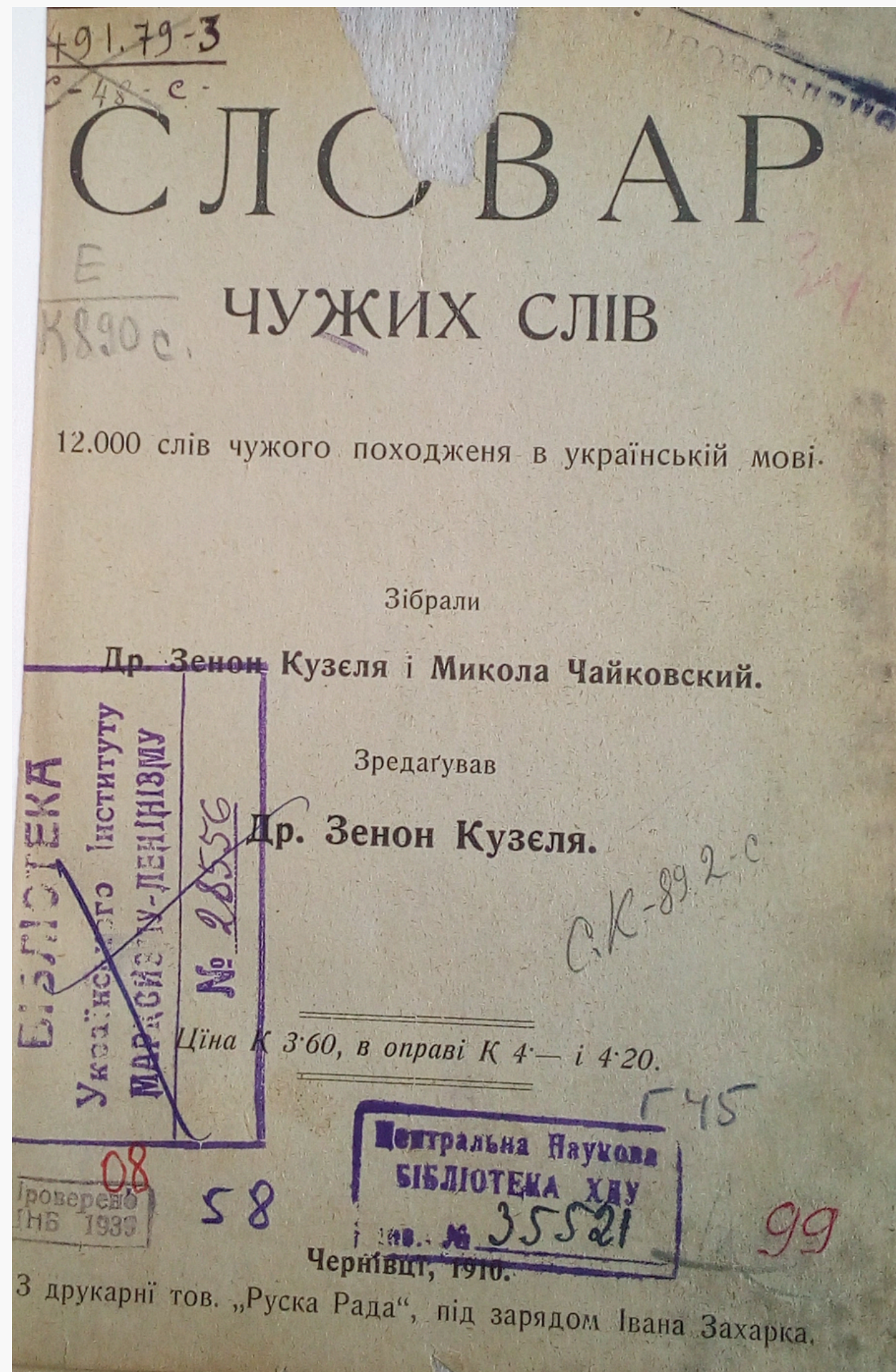
● ● ● ● ●

«Русско-малороссійскій словарь», надрукований у Києві протягом 1897–1899 років українським мовознавцем Євгеном Тимченком, охоплює понад 10 000 слів книжної української мови XIV–XVIII століть.

Цей словник є однією з найважливіших праць у галузі історичної лексикографії. Він побудований на основі близько 400 писемних пам'яток староукраїнської мови — літописів, актових документів, перекладної та оригінальної літератури.

Тимченко Є. К. Русско-малороссійскій словарь. Т. 1. А-О / Е. Тимченко. – Київ. : Тип. Имп. Ун-та Св. Владиміра Н. Т. Корчак-Новицкого, 1897. – IV, 307, V с. ; 4°.

● ● ● ● ●

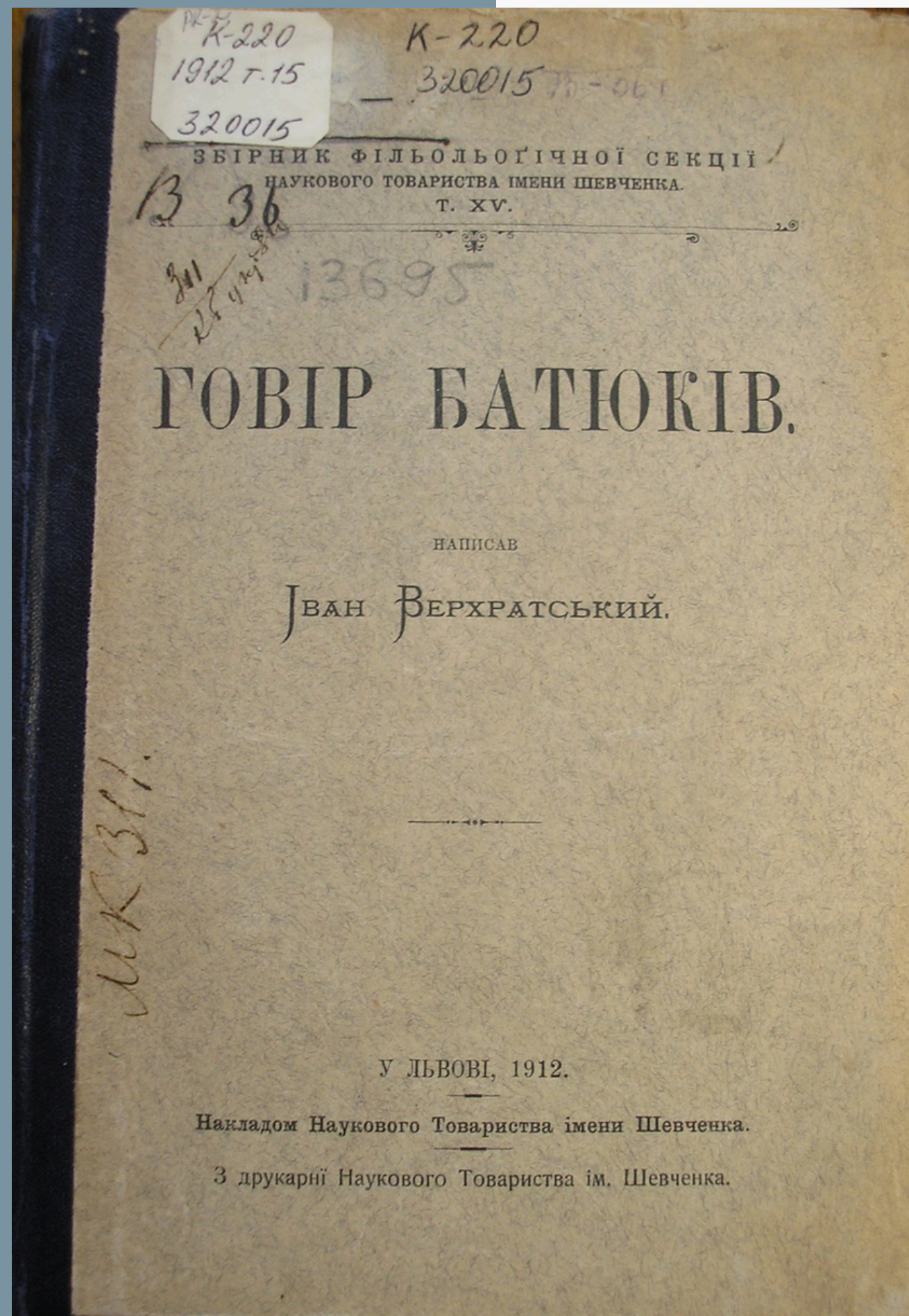

● ● ● ● ●

«Словник чужих слів» (1910) Зенона Кузелі та Миколи Чайковського містить близько 12 тисяч слів, з яких близько 2900 належать перу М. Чайковського (переважно математично-природничі терміни). Цей словник відіграв важливу роль у розвитку української лексикографії — майже всі пізніші праці, присвячені запозиченням в українській мові, так чи інакше спиралися на нього. Окрім лінгвістичної цінності, він зробив вагомий внесок у розвиток української наукової термінології та культури загалом. Це видання вважається першим українським словником іншомовних слів.

● ● ● ● ●

Словар чужих слів [Текст] : 12000 слів чужого походження в українській мові / зібрані З. Кузеля, М. Чайковський ; ред. З. Кузеля. — Чернівці : [б.в.], 1910. — V, 365 с.

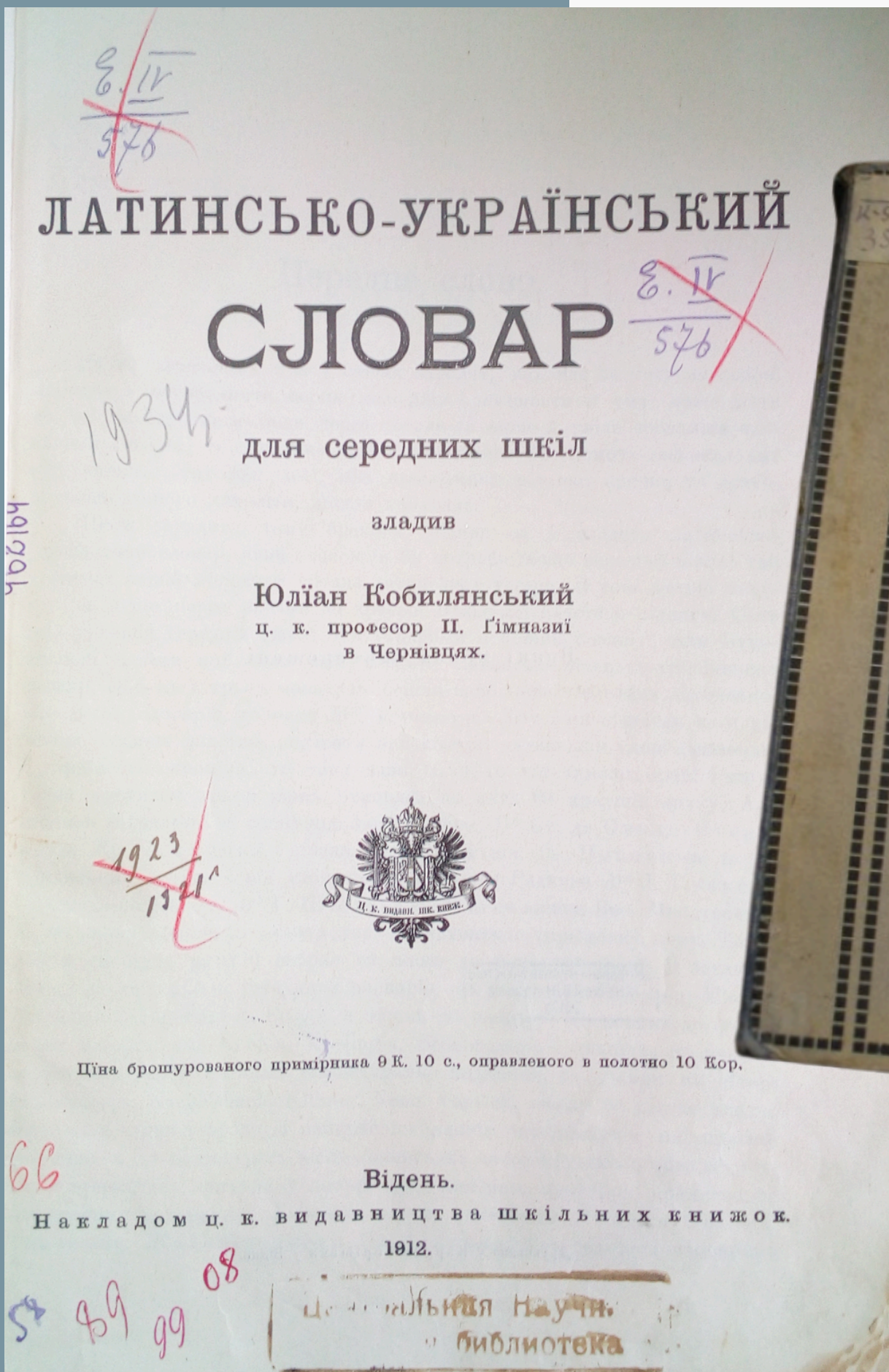

Діалектологічна праця українського мовознавця Івана Верхратського присвячена аналізу одного з говорів південно-західного наріччя української мови – говору батюків. Вчений детально описує фонетичні, словозмінні, словотвірні і синтаксичні особливості говору, наводить приклади живого мовлення та подає словник.

Батюки –етнографічна група українців, що компактно живуть в околицях Яворова, Угнова, Рави-Руської, Жовкви та Городка.

Верхратський І. [Г.] Говір Батюків / написав Іван Верхратський. – Львів : Накладом Наук. Т-ва ім. Шевченка : Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1912. – 306, [2] с. – (36. фільологічної секції / Наук. Т-во ім. Шевченка ; т. 15).

«Латинсько-український словар для середніх шкіл» написав Юрій Кобилянський — український філолог і педагог, брат Ольги Кобилянської. Словник містить близько 15 тисяч латинських слів, кожному з яких подано точні чи близькі за значенням українські відповідники.

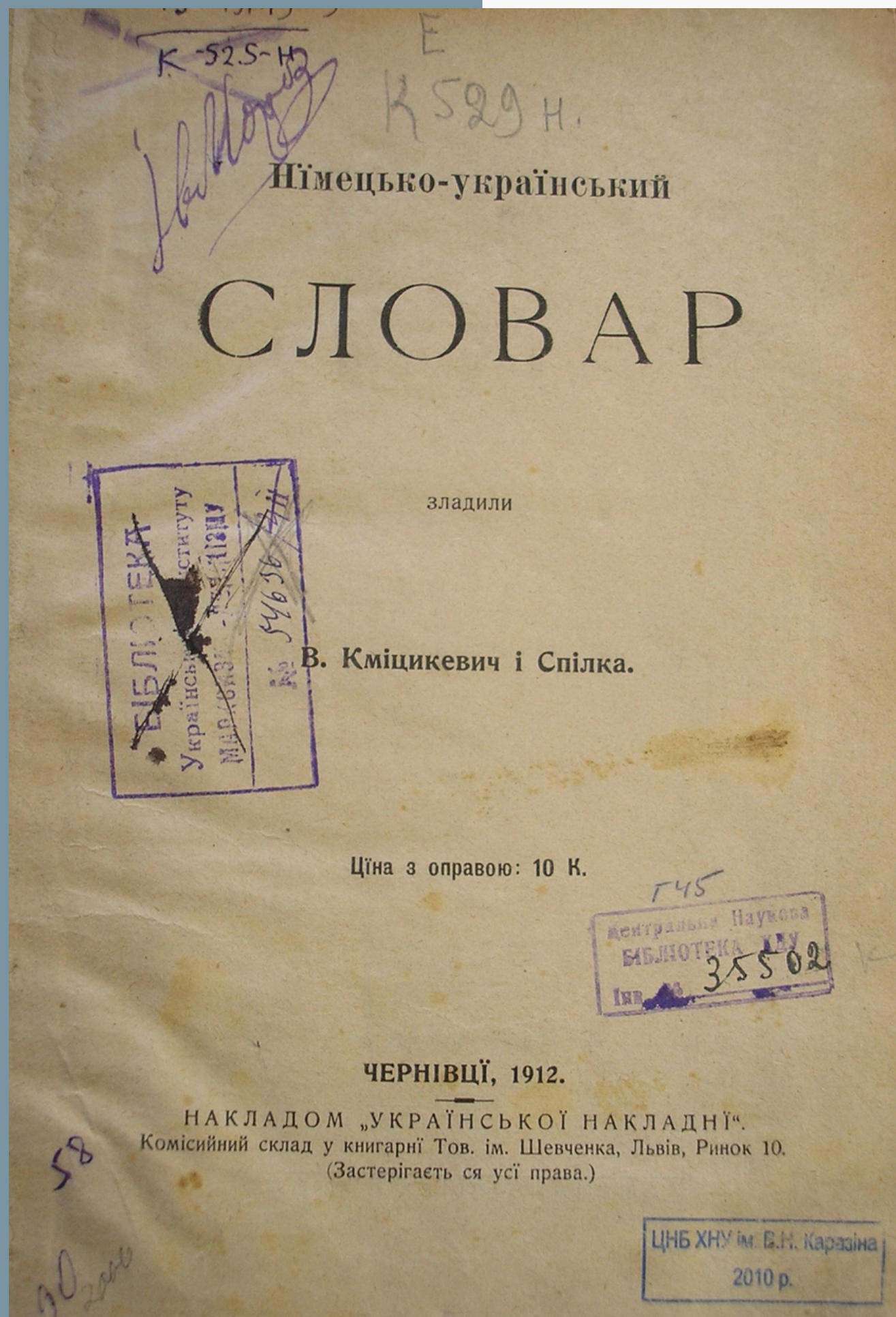
Кобилянський Ю. Латинсько-український словар для середних шкіл / зладив Юліан Кобилянський. – Відень : Накладом ц[ісар.]– к[оролів.] вид-ва шкільних книжок : [Друковано у Кароля Горішека], 1912. – VI, [2], 660 с.

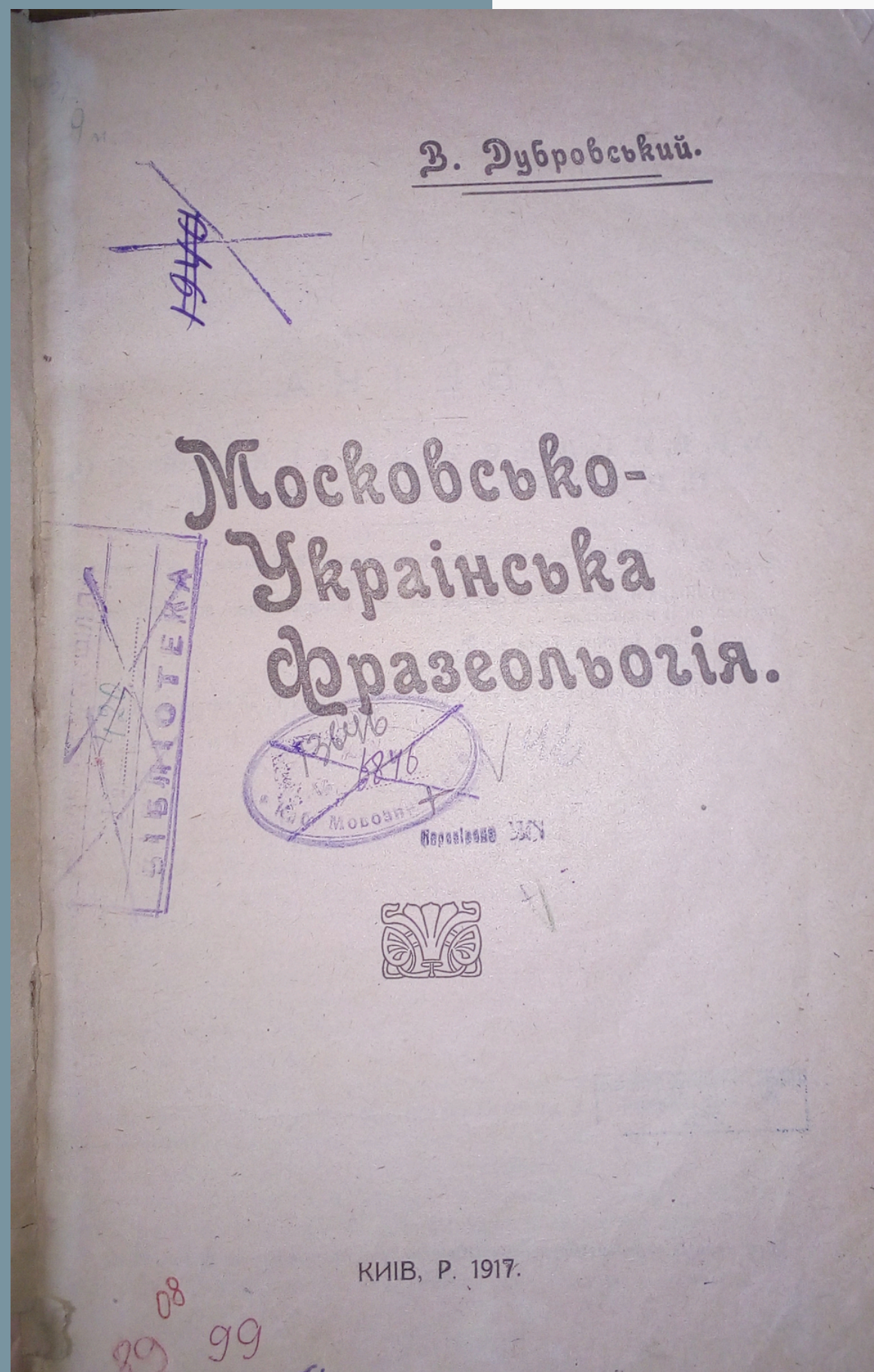
Словники – музеї слів, у них місце і для старого, і для нового слова знайдеться.
С. Пушик, український письменник, літературознавець

Український мовознавець, перекладач і педагог Володимир Кміцикевич уклав «Німецько-український словар» (1912), який присвятив Івану Франку та Ользі Кобилянській.

Німецько-український словар / зладили В. Кміцикевич і [В.] Спілка [колект. псевд.] ; [передм. В. Ф. Кміцикевича]. – Чернівці : Накладом «Укр. Накладні» : [Друк. «Руської Ради»], 1912. – XXXVIII, [2], 672 с.

Словник "Московсько-українська фразеологія" В. Г. Дубровського є одним із перших фразеологічних словників української мови. В основі видання – спроба відповідної передачі внутрішньої форми фразеологічних одиниць однієї мови (російської) через фразеологічні одиниці іншої мови (української). Словник містить класифікацію фразеологічних одиниць в аспекті проблеми перекладу. Надається опис критичних зауважень щодо матеріалу книги.

Московсько-українська фразеологія / В. Дубровський . – Київ : Друк. Київської друк. спілки, 1917 . – 147 с.

Виставку підготувала завідувач відділу
Центральної наукової бібліотеки
Каразінського університету
Байрамова Каріна
